TEOLOJİK YOZLAŞMA VE JEOPOLİTİK OPORTÜNİZM

İmdat Demir — Filozof Kirpi

ÖZET

Teolojik yozlaşma, dinî düşüncenin adaleti savunma gücünü kaybederek siyasî iktidarın çıkarlarını meşrulaştıran bir araca dönüşmesiyle belirginleşir. Sabır, kader, itaat ve maslahat gibi kavramlar, sorumluları sorgulamak yerine mağdurları susturmak için kullanıldığında kutsalın dili tahakküme hizmet eder. Dinî yorumun yanılmazlaştırılması, eleştiriyi inanca saldırı gibi gösterirken düzenin korunması adaletin gerçekleştirilmesinin önüne geçer. Bu dönüşümün kurumsal zeminini maaş, bağış, makam, görünürlük ve himaye ilişkileri oluşturur. Maddî destek kendiliğinden yozlaşma anlamına gelmez; ancak desteğin hakikatin sınırlarını belirlemesi, dinî otoritenin bağımsızlığını aşındırır. Güçlüye ihtiyatla yaklaşan, güçsüzü kesin hükümlerle yargılayan söylem, toplumsal güveni yaralar. Aynı seçicilik dış politikada kardeşlik ve dayanışma söylemlerini ekonomik, askerî ve diplomatik çıkarlara bağımlı kılar. Filistin ve Doğu Türkistan örnekleri, farklı tarihî koşullar gözetilirken insan haysiyetinin değişmez ölçü olarak korunması gerektiğini gösterir. Diplomatik görüşmeler ve uzlaşmalar gerekli olabilir; fakat görüşmek, geçmişteki ihlâlleri aklamayı veya mağdurlar adına unutmayı gerektirmez. Devlet aklı, beka ve zaruret ifadeleri açıklamanın yerine geçtiğinde, siyasî dönüşümler hesap verebilirlikten uzaklaşır; toplumdan kendi hafızasını inkâr etmesi beklenir. Çıkış yolu, vicdanın kendi tarafının haksızlığını da teşhis edebilmesinden ve bu cesareti destekleyen kurumların kurulmasından geçer. Finansman açıklığı, bağımsız denetim, eleştiri özgürlüğü, gerekçelendirilmiş kararlar ve mağduriyetlerin giderilmesi temel gerekliliklerdir. Ulusal çıkar, belirli çevrelerin kazancına indirgenemez; politikalar insanların hayatındaki sonuçlarıyla değerlendirilmelidir. Özellikle çocukların güvenliği, eğitimi, mahremiyeti ve haysiyeti, siyasî başarının somut ölçüsüdür. Bu yaklaşım, inancı yargılamadan onun kamusal kullanımını sorgular; aidiyetleri reddetmeden ahlâkî muhakemeyi özgürleştirir ve barışı savunurken adalet talebini canlı tutar. Hiçbir ittifak, insanın değerini azaltan bir ayrıcalık belgesi sayılamaz. Kalıcı güven, kutsal iddiaların büyüklüğünden değil, sorumluluğun üstlenilmesinden, yanlışların düzeltilmesinden ve güçsüzün hakkının korunmasından doğar.

1. KUTSALIN ELE GEÇİRİLMESİ: İNANÇTAN İKTİDAR TEOLOJİSİNE

Bir kürsü düşünelim. Önünde insanlar oturuyor. İçlerinde kirasını ödeyemeyen, çocuğunun beslenme çantasını eksik hazırlayan, çalıştığı yerde uğradığı haksızlığı anlatacak kimse bulamayanlar var. Kürsüdeki ses sabırdan söz ediyor. Sabır, insanın dağılıp gitmesini önleyen büyük bir ahlâkî imkân olabilir. Fakat aynı ses, ücretini geciktiren işverene, kamu malını yakınlarına dağıtan yöneticiye, başkasının hakkıyla büyüyen servete hiç ulaşmıyorsa, orada bir şey yerinden oynamıştır. Kelime hâlâ dinîdir; gördüğü iş artık başkadır. Acıyı taşıyana dayanma öğütlenirken acıyı üretenin sorumluluğu görünmezleşmektedir. Teolojik yozlaşmanın izini, tam bu ses dağılımında aramak gerekir.

Çünkü yozlaşma her zaman inancın açıkça inkâr edilmesiyle başlamaz. Bazen ibadetler sürer, dinî kelimeler çoğalır, törenler büyür; buna karşılık haksızlığı teşhis etme yeteneği daralır. İnsanlar neye inanacaklarını daha yüksek sesle söylerken, inandıkları şeyin kendilerinden ne istediğini daha seyrek sorarlar. Kutsalın adı gündelik hayatın her köşesinde dolaşabilir; fakat bir işçinin alacağında, bir çocuğun güvenliğinde, bir yabancının haysiyetinde karşılık bulmayabilir. Burada eleştirinin konusu insanların iç dünyasına dair bir iman

soruşturması değildir. Asıl mesele, ilan edilen ahlâkî ölçülerle kurulan toplumsal ilişkiler arasındaki açıklıktır. Bu açıklık sürekli başkalarının aleyhine büyüyorsa, kişisel tutarsızlığı aşan bir düzenle karşı karşıyayız.

Yorumun kendisini kutsallaştırması

Dinî hayat, metinlerle birlikte yorumları, alışkanlıkları, kurumları ve otoriteleri içerir. İnsan, inancını tarih dışında yaşamaz; bir dilin, ailenin, toplumun içinde öğrenir. Dolayısıyla din adına söylenen her sözde, söyleyenin bilgisi kadar konumu ve sınırları da bulunur. Teolojik yozlaşma, bu insanî payın saklanmasıyla derinleşir. Bir yorum, yorum olduğunu unutturduğunda; kendisine yöneltilen itirazı doğrudan kutsala yönelmiş saldırı saydığında, tartışmanın kapısını kapatır. Artık mesele söylenenin doğruluğu değil, söyleyene boyun eğilip eğilmediğidir. Yanılabilir bir insanın cümlesi, yanılmazlık zırhıyla dolaşmaya başlar.

Bu zırh siyasî iktidarla birleştiğinde itirazın bedeli ağırlaşır. Bir yönetim kararını eleştiren kişi, yalnızca siyaseten muhalif görülmekle kalmaz; ahlâken şüpheli, dinen sakıncalı veya toplumsal bütünlük açısından tehlikeli sayılabilir. Böylece yöneticinin tercihi ile toplumun kutsal değerleri arasında yapay bir özdeşlik kurulur. Yönetim başarısız olduğunda inanç seferber edilir; yurttaş hesap sorduğunda sadakati sorgulanır. Oysa herhangi bir insanın, partinin veya devletin kararları, sırf dinî bir dille savunulduğu için doğruluk kazanmaz. Kararın gerekçesi, uygulaması ve sonuçları incelenebilir olmalıdır. Kutsal referans, kamusal sorumluluğu ortadan kaldıran bir muafiyet belgesi değildir.

Adaletin yerini düzenin alması

İktidar teolojisinin belirgin işaretlerinden biri, düzenin korunmasını adaletin gerçekleştirilmesinden sürekli üstün tutmasıdır. Düzen elbette değerlidir. İnsanlar can güvenliği, öngörülebilirlik ve gündelik hayatın devamlılığı olmadan özgürce yaşayamaz. Ancak hangi düzenin, kim için, hangi bedelle korunduğu sorulmadığında bu değer bir ayrıcalık örtüsüne dönüşür. Ücretini alamayan işçinin sessizliği düzen, hakkını istemesi kargaşa sayılıyorsa; makam sahibinin keyfîliği olağan, mağdurun öfkesi tehdit kabul ediliyorsa, düzen kavramı eşitsiz bir kullanım kazanmıştır. Birilerinin huzuru, başkalarının susmasına bağlanmıştır.

Burada itaat kavramı da dönüşür. Birlikte yaşamayı mümkün kılan kurallara uyma ile kişilerin iradesine koşulsuz teslimiyet arasındaki sınır silinir. Yetki, emanet olmaktan uzaklaşıp sahiplik gibi yaşanmaya başlar. Yöneten, kendisine geçici olarak verilmiş sorumluluğu şahsî hakkı sayar; yönetilenlerden de bu hakkı tanımalarını bekler. Dinî dil bu ilişkiyi onayladığında, yöneticinin yükümlülükleri geri çekilirken toplumun görevleri kabarır. İtaat üzerine uzun konuşmalar yapılır; ehliyet, dürüstlük, denetlenme ve görevden ayrılabilme üzerine aynı açıklıkla konuşulmaz. Sonunda makamın korunması, makamın varlık sebebinin önüne geçer.

"Fitne" sözü bu bağlamda özellikle dikkatle kullanılmalıdır. Toplumsal düşmanlığı körüklemek, insanları şiddete sürüklemek ve ortak hayatı parçalamak gerçek tehlikelerdir. Fakat her anlaşmazlığı, her eleştiriyi, her hak talebini aynı kelimenin içine doldurmak, tehlikeyi tanımayı da zorlaştırır. Haksızlığı dile getirenle haksızlığı üreten arasındaki fark kaybolur. Bir kurumda usulsüzlüğü açıklayan kişi, kurumun itibarını zedelemekle suçlanırken usulsüzlüğün kendisi ikinci plana düşebilir. Böyle bir ortamda sessizlik ahlâkî olgunluk gibi sunulur. İnsan, konuşmadığı için erdemli sayılır; sustuğu sırada kimin zarar gördüğü sorulmaz.

Sabrın ve kaderin siyasî kullanımı

Sabır, insanın güçlük karşısında muhakemesini ve haysiyetini korumasına yardım edebilir. Hakkını aramak da sabır gerektirir: Bir belgeyi saklamak, yıllarca süren bir başvuruyu takip etmek, korkuya rağmen doğruyu söylemek... Buna karşılık sabrı yalnızca katlanmaya indirgeyen yorum, insanın eyleme gücünü budar. Mağdura sürekli beklemesi söylenirken güçlüye davranışını değiştirme zorunluluğu hatırlatılmıyorsa, sabır

öğüdü eşitsizliğin bakımını yapar. Aynı kelime bir kişide direnme gücü doğururken başka bir kullanımda teslimiyet üretebilir. Ayrımı belirleyen, öğüdün hangi ilişki içinde ve kime yöneltildiğidir.

Kader hakkında da benzer bir hassasiyet gerekir. İnsan hayatının bütün koşullarını denetleyemez; belirsizlik, kayıp ve sınırlılık varoluşun parçalarıdır. Fakat önlenebilir ihmalleri bu genel hakikatin içine saklamak, sorumluluğu siler. Denetim yapılmamışsa, güvenlik tedbiri alınmamışsa, bilinen bir tehlike çıkar uğruna görmezden gelinmişse, araştırılması gereken insanî kararlar vardır. Acılı bir aileye teselli sunmak ile ihmalin hesabını sormak birbirini dışlamaz. İnanç, yas tutanın dayanma imkânı olabilir; sorumlunun sorgulanmasını engellemek için kullanıldığında ise teselli dili bir dokunulmazlık perdesine çevrilir.

Bu dönüşüm yalnızca yukarıdan dayatılmaz. İnsanlar ait oldukları topluluğun yanılabileceğini kabul etmekte zorlanabilir. Kendi taraflarının başarısızlığı, şahsî kimliklerinin yaralanması gibi hissedilebilir. Böyle zamanlarda açık bir haksızlığı görmek bile ağır gelir. Zihin gerekçe üretir: Şartlar zordur, karşı taraf daha kötüdür, şimdi eleştirmenin zamanı değildir. Bu gerekçeler bazı durumlarda gerçek kaygılara dayanabilir; fakat sürekli aynı kişileri sorumluluktan kurtarıyorsa artık bir savunma alışkanlığına dönüşmüştür. Teolojik yozlaşmanın toplumsal zemini burada genişler. İnsan, vicdanının sesini tamamen kaybetmez; yalnızca onu kendi mahallesinin kapısında bekletir.

Sınırların ötesine taşınan ahlâkî aşınma

Jeopolitik oportünizm bu zeminde gelişebilir. İçeride yöneticinin çıkarını dinî doğrulukla özdeşleştiren anlayış, dışarıda müttefikin eylemlerini de benzer bir ayrıcalıkla değerlendirebilir. Bir ülkedeki mağduriyet güçlü sözlerle anlatılırken başka bir ülkedeki benzer acı ihtiyatlı cümlelere hapsedilir. Burada her olayın aynı olduğu veya her dış politika aracının her yerde uygulanabileceği ileri sürülemez. Devletlerin imkânları, riskleri ve etkileri farklıdır. Ancak araçların farklılığı, mağdurun insanî değerinin değişmesini gerektirmez. Bir zulmü durdurmaya gücü yetmemek ile çıkar ilişkisi nedeniyle ona zulüm demekten kaçınmak ayrı tutumlardır.

Dış politika uzlaşma gerektirebilir; çatışmayı azaltmak için haksızlık yapan aktörlerle görüşmek de gerekebilir. Ahlâkî sorun, görüşmenin kendisinden çok, onun adına hakikatin değiştirilmesinde ortaya çıkar. Dün mahkûm edilen bir eylem, bugün faille kurulan ilişki nedeniyle savunuluyorsa ölçü yerinden oynamıştır. Dinî söylem bu dönüşümü sorgulamak yerine her yeni konuma uygun gerekçe sağladığında, inanç dili siyasî takvimin hizmetine girer. Toplumdan yalnızca yeni politikayı kabul etmesi istenmez; eski öfkesini unutması, önceki sözlerini duymamış gibi davranması da beklenir.

Bu nedenle teolojik yozlaşmayı teşhis etmenin yolu, dinî görünürlüğün miktarını saymaktan geçmez. Bakılması gereken, sözün hangi kapılardan içeri girebildiğidir. Aynı ahlâkî talep yoksula ve zengine, yurttaşa ve yöneticiye, rakibe ve müttefike yöneltilebiliyor mu? Bir çocuğun incinmesi, ailesinin kimliğinden bağımsız olarak aynı ciddiyetle karşılanıyor mu? Hata ortaya çıktığında otorite geri adım atabiliyor mu? Kürsünün önündeki insan evine döndüğünde, duyduğu söz ona yalnızca yükünü taşımayı mı öğretiyor, yoksa o yükün haksız yere sırtına konulduğunu söyleme cesareti de veriyor mu?

Filozof Kirpi: "Kutsal adına yalnızca güçsüzden hesap soran dil, güçlünün kapısında kendi ahlâkını bırakmıştır."

2. MİNBER, MAKAM VE MENFAAT: DİNÎ OTORİTENİN BAĞIMLILIK İLİŞKİLERİ

Bir toplantının sonunda kürsü toplanır, mikrofon kapatılır, protokol fotoğrafı çekilir. Konuşmada adaletin yüceliği, kul hakkının ağırlığı, emanete sadakatin önemi anlatılmıştır. Salonun dışında ise aylardır ücretini alamayan bir çalışan beklemektedir. Söylenenlerle yaşananlar arasındaki mesafeyi kapatacak birine ihtiyacı

vardır. Fakat içeride herkesin başka bir işi çıkar. Konuşmacı yetişeceği programdan, yönetici bütçe sıkıntısından, aracı kişi uygun zamanı beklemekten söz eder. Adalet üzerine kurulmuş cümleler henüz havadayken, adalet isteyen insan koridorda yalnız kalır. Dinî otoritenin ahlâkî gücü, çoğu zaman tam burada ölçülür: Konuşmanın alkışlandığı yerde değil, konuşmanın gereğini yerine getirmenin bir bedel doğurduğu kapıda.

Dinî otoriteyi yalnızca bilgi sahibi olmakla açıklayamayız. İnsanlar bir kişiye metinleri bildiği, geleneği temsil ettiği, iyi konuştuğu veya zor zamanlarında yanlarında bulunduğu için güvenebilir. Bu güven, o kişiye başkalarının davranışlarını değerlendirme ve hayatlarına yön verme imkânı kazandırır. Dolayısıyla dinî otorite, aynı zamanda toplumsal bir güçtür. Kimin makbul, hangi davranışın sakıncalı, hangi itirazın meşru sayılacağı üzerinde etkili olabilir. Böyle bir gücün maddî kaynaklarını, kurumsal bağlantılarını ve hesap verme biçimlerini sorgulamak, dinî hayatı küçümsemek değildir. Güvenin hangi koşullarda korunabildiğini araştırmaktır.

Geçimin söze çizdiği sınır

Her dinî faaliyet maddî bir dünyada gerçekleşir. Bir eğitim kurumunun giderleri, bir yayının baskı maliyeti, bir ibadet mekânının bakımı vardır. Dinî hizmet sunan insanların da geçinmesi gerekir. Bu nedenle ücret almak, bağış kabul etmek veya bir kurumda çalışmak kendiliğinden ahlâkî sorun oluşturmaz. Sorun, kaynağı sağlayan kişinin veya yapının hangi konuların konuşulabileceğini belirlemeye başlamasıdır. Finansman ilişkisi görünmez bir talimata dönüşebilir: Bazı isimler anılmaz, bazı olaylar geçiştirilir, bazı sorular toplantının gündemine hiçbir zaman girmez. Açık bir sansür emri verilmeden de sözün sınırları çizilebilir.

Bu sınır bazen konuşmacının zihnine yerleşir. İnsan, işini kaybetme ihtimalini düşünür; ailesinin geçimini, öğrencilerinin durumunu, kurumunun geleceğini hesaplar. Bu kaygılar gerçektir ve hafife alınamaz. Herkesten kahramanlık beklemek, bağımlılık düzenini değiştirmek için yeterli değildir. Fakat kaygının varlığı, ortaya çıkan suskunluğu hakikat gibi sunmayı da meşrulaştırmaz. "Bunu söylemeye gücüm yetmiyor" ile "Burada söylenecek bir haksızlık yok" arasında ahlâkî bir mesafe bulunur. İlki insanın sınırını açığa vurur; ikincisi başkasının uğradığı zararı inkâr ederek kendi konumunu korur.

Maddî bağımlılık yalnızca maaşla kurulmaz. Davet edilmek, görünür olmak, kitaplarının dağıtılması, öğrenci çevresinin genişlemesi, itibarlı toplantılarda yer bulmak da güçlü teşviklerdir. Bir süre sonra kişi, düşüncesinin doğruluğunu gördüğü ilgiyle karıştırabilir. Kapılar açıldıkça sözünün değer kazandığını sanır; oysa bazen değer verilen, sözünün belirli sınırların dışına çıkmamasıdır. Bu ihtimali fark etmek zordur. Çünkü insan kendisini satın alınmış olarak görmez. Çoğu zaman faydalı olmaya devam ettiğini, içeride kalarak daha çok şey yapabileceğini düşünür. Bu gerekçenin sahiciliği, içeride kalmanın kim için neyi değiştirdiğine bakılarak sınanabilir.

Himayenin ürettiği borç

Himaye ilişkisi, resmî sözleşmelerden daha derin bir bağlılık yaratabilir. Bir iş bulan, bir kurumun kapanmasını önleyen, zor zamanda destek sağlayan kişi karşısında minnet duyulur. Minnet insanîdir; fakat kamusal muhakemenin yerine geçtiğinde sorun başlar. Bir yöneticinin geçmişte yaptığı iyilik, bugün işlediği haksızlığı konuşulamaz kılıyorsa kişisel borç, başkalarının hakkından ödenmektedir. Dinî otorite burada iki ayrı yükümlülükle karşılaşır: Kendisine gösterilen iyiliği unutmamak ve kendisine güvenen insanları yanıltmamak. İlkini korumak için ikincisini feda ettiğinde sadakat, ahlâkî kapsamını yitirir.

Üstelik himaye edilen yalnızca kişi olmayabilir. Bir dernek, vakıf, okul veya yayın çevresi bütünüyle belirli bir destek ağına dayanabilir. Böylece eleştiri, tek bir kişinin cesaret meselesi olmaktan çıkar; birçok insanın geleceğiyle ilişkilendirilir. "Konuşursak kurum zarar görür" düşüncesi giderek bütün itirazları erteleyen bir

gerekçeye dönüşür. Ancak kurumun korunması uğruna kuruluş amacının sürekli ihlâl edilmesi, ayrı bir kayıptır. Adaleti savunmak için kurulan bir yapı, kendi devamlılığını adaletten daha önemli görmeye başladığında, tabelası yerinde kalsa bile içindeki faaliyet değişmiştir.

İtibarın kimler arasında dolaştığı

Dinî çevrelerde itibar, yalnızca kişinin üretimiyle oluşmaz; kimlerin onu desteklediği, hangi platformlarda göründüğü ve kimlerle yan yana geldiği de belirleyici olabilir. Karşılıklı övgüler, takdim yazıları, ödüller ve davetler bir güven ağı kurabilir. Bunların hepsi kuşkulu değildir. Dayanışma, düşünce ve kültür hayatının ihtiyaçlarındandır. Fakat aynı çevre kendi üyelerinin yanlışlarını sistematik biçimde örterken dışarıdakilerin küçük kusurlarını büyütüyorsa, güven ağı bir korunma düzenine dönüşür. Eleştirinin doğruluğundan önce eleştirenin kimliği araştırılır. İçeriden gelen uyarı bile düşmana malzeme vermek sayılır.

Bu ortamda bilgi de zarar görür. Bir öğrencinin sorusu, cevabının güçlüğünden dolayı değil, hocanın itibarını sarsabileceği düşüncesiyle bastırılabilir. Bir araştırmanın sonucu, yerleşik anlatıyı zorladığı için dolaşıma sokulmayabilir. Böylece eğitim, muhakeme yeteneğini geliştirmek yerine otoritenin dilini tekrar etmeyi ödüllendirir. Genç insan neyi nasıl araştıracağını öğrenmeden önce, hangi sonuca varmaması gerektiğini öğrenir. Düşüncenin ufku daraldıkça daha kesin konuşan, fakat daha az sorgulayan bir dinî kamusallık oluşabilir. Şüpheyi taşıyabilme gücünün yerini, soruyu susturabilme becerisi alır.

Güçlüye ihtiyat, güçsüze kesin hüküm

Bağımlılığın ahlâkî dildeki etkisi, farklı insanlara yöneltilen üslupta görülebilir. Yoksulun davranışı doğrudan yargılanırken nüfuz sahibinin davranışı için bağlamlar çoğaltılır. Güçsüzün hatası karakterine bağlanır; güçlünün hatası şartlarla açıklanır. Aynı otorite, sıradan insanların gündelik tercihleri hakkında son derece kesin konuşurken büyük bir ekonomik haksızlık karşısında uzmanlık alanının dışında kaldığını söyleyebilir. Elbette herkes her konuda yeterli bilgiye sahip değildir. Ancak bilgisizlik gerekçesi sürekli yalnızca güçlülerle ilgili meselelerde ortaya çıkıyorsa, burada tutarlı bir ihtiyattan söz etmek zorlaşır.

Bu eşitsizlik mağdurun deneyimini de dönüştürür. İnsan yalnızca hakkının yenmesine üzülmez; güvendiği ahlâkî dilin kendisine yer açmamasından da yaralanır. Başvurduğu kişi onu dinlemeden sükûnete çağırdığında, yaşadığı haksızlığın çevrenin huzurundan daha önemsiz sayıldığını hisseder. Özellikle çocukların güvenliğini veya korunmaya muhtaç insanların haysiyetini ilgilendiren durumlarda kurumun itibarını öncelemek, yeni zararların önünü açabilir. Bir yapının saygınlığı, şikâyetlerin duyulmamasıyla korunamaz. Şikâyetin güvenle yapılabildiği, bağımsız biçimde incelendiği ve sorumluların konumlarına bakılmadan işlem gördüğü ölçüde güven oluşur.

Bağımsızlığın kurumsal şartları

Bu yüzden çözümü yalnızca dürüst kişilere bağlamak yetersizdir. Dürüstlüğün yaşayabileceği düzenlemelere ihtiyaç vardır: Finansman kaynaklarının açıklığı, kararların gerekçelendirilmesi, görevlerin denetlenmesi, eleştireni cezalandırmayan çalışma ilişkileri ve çıkar çatışmalarının görünür kılınması. Kaynakları çeşitlendirmek tek bir destekçiye bağımlılığı azaltabilir; fakat çok sayıda destekçi bulunması tek başına bağımsızlık sağlamaz. Asıl mesele, destek verenin hangi yetkilere sahip olduğunun açık olması ve hiçbir katkının hakikati eğip bükme ayrıcalığı satın alamamasıdır.

Dinî otoritenin değeri, bütün siyasî ve toplumsal ilişkilerden uzak kalmasında aranamaz. Böyle bir uzaklık her zaman mümkün olmadığı gibi, sorumluluktan kaçışa da dönüşebilir. Gerekli olan, ilişki içindeyken sınır koyabilmektir. Kendisine kapı açan kişiye yanlış yaptığını söyleyebilmek, kendi kurumundaki mağduru dışarıdaki mağdur kadar ciddiye alabilmek, gerektiğinde itibar kaybetmeyi göze almak… Koridorda bekleyen

çalışanın ihtiyacı, bir sonraki törende daha güzel kurulmuş adalet cümleleri değildir. İçeriden birinin çıkıp yanında durması, elindeki belgeleri okuması ve meselenin takipçisi olmasıdır.

Filozof Kirpi: "Kendisine açılan kapılar uğruna mağdurun yüzüne kapı kapatan, itibarını büyütürken sözünü küçültür."

3. KARDEŞLİĞİN SINIR KAPISI: JEOPOLİTİK ÇIKAR VE SEÇİCİ VİCDAN

Bir dış politika toplantısını gözümüzün önüne getirelim. Masanın üzerinde ticaret rakamları, enerji anlaşmaları, ulaşım güzergâhları ve güvenlik raporları duruyor. Dosyalardan birinde, yakınlarından haber alamayan insanların başvuruları var. Toplantı uzadıkça o dosya alta kayıyor. Kimse açıkça bu insanların önemsiz olduğunu söylemiyor. Yalnızca zamanlamanın uygun olmadığı, ilişkilerin hassas bir dönemden geçtiği, büyük resmin görülmesi gerektiği belirtiliyor. Büyük resim genişledikçe insan yüzleri küçülüyor. Bir süre sonra görüşülecek her şey görüşülmüş oluyor; bekleyen ailelerin dosyası dışında. Jeopolitik oportünizmin gündelik dili çoğu zaman böyle işler: İnsanı inkâr etmez, onu sürekli erteler.

Devletlerin dış politikası elbette yalnızca iyi niyetle yürütülemez. Güvenlik kaygıları, ekonomik bağımlılıklar, bölgesel dengeler ve çatışma ihtimalleri gerçek sınırlardır. Bir kararın ahlâkî görünmesi, sonuçlarının da iyi olacağını garanti etmez. Düşüncesizce atılmış bir adım korunmak istenen insanları daha ağır tehlikelere sürükleyebilir. Ancak bu gerçek, çıkar adına verilen bütün kararların peşinen aklanmasını sağlamaz. Muhakeme tam burada başlar: Hangi araç gerçekten etkisizdir, hangi bedel gerçekten taşınamazdır, hangi sessizlik zorunluluktan kaynaklanmaktadır? Bu soruların cevabı verilmeden kullanılan "gerçekçilik", kolayca imtiyaz sahiplerinin rahatlığına dönüşür.

Kardeşliğin kapsamını kim belirliyor?

Dinî kardeşlik, sınırların ötesindeki insanlara karşı sorumluluk duygusu oluşturabilir. Uzak bir yerde yaşanan acının gündelik hayatımıza girmesini, tanımadığımız birine yardım etmemizi sağlayabilir. Fakat kardeşlik söylemi siyasî iktidarın ihtiyaçlarına bağlandığında kapsamı değişkenleşir. Bazı topluluklar sürekli hatırlatılır, bazıları diplomatik hassasiyetlerin arkasında kaybolur. Böylece ortak inançtan doğduğu söylenen sorumluluk, fiilen devletler arasındaki ilişkilerin iznine tâbi hâle gelir. Kardeşliğin ilanı sınırsızdır; uygulanması gümrük denetiminden geçer.

Buradaki temel sorun, insanların her acıya aynı yoğunlukta tepki verememesi değildir. Yakınlık, bilgiye erişim, tarihî bağlar ve kişisel deneyimler ilgimizi etkiler. Hiç kimse dünyanın bütün yaralarını aynı anda taşıyamaz. Ancak bir siyasî yapının evrensel adalet iddiasıyla konuşması, ona daha ağır bir tutarlılık yükler. Mağduriyetin tanınması, mağdurun yararlılığına veya failin ekonomik ağırlığına bağlanamaz. Aynı inancı paylaşanlara duyulan yakınlık da başka inançlardan insanların haysiyetini azaltmaz. Ahlâkın sınavı, kendimize benzeyenin acısını tanımakla bitmez.

Filistin: Dayanışmanın sözden sonraki hayatı

Filistin meselesi, bu ayrımı somutlaştıran bir alandır. Uluslararası Adalet Divanı, 19 Temmuz 2024 tarihli danışma görüşünde, İsrail'in işgal altındaki Filistin topraklarında devam eden varlığının hukuka aykırı olduğu sonucuna vardı. Divan, ilhak uygulamalarını ve Filistin halkının kendi kaderini tayin hakkının sürekli engellenmesini bu değerlendirmesinin temel unsurları arasında ele aldı. Dolayısıyla burada tartışılan, yalnızca birbirine rakip siyasî duygular değildir; uluslararası hukuk düzeyinde değerlendirilmiş bir hâkimiyet ve hak ihlâli meselesidir.

Böyle bir mesele karşısında dayanışmanın niteliği, konuşmaların yüksekliğiyle ölçülemez. İnsanın öfkesini dile getirmesi değerlidir; fakat devlet politikasını değerlendirmek için kararların izini sürmek gerekir. Diplomatik girişimler, ekonomik ilişkiler, insanî yardımın ulaştırılması ve hesap verebilirliği destekleyen adımlar birlikte incelenmelidir. Bir hükümetin bütün ilişkilerini aynı anda kesmemesi, tek başına oportünizm kanıtı değildir. Buna karşılık güçlü dayanışma söylemlerinin hangi somut sonuçları doğurduğunu sormak da dayanışmaya düşmanlık sayılamaz. Halktan fedakârlık isteyen siyaset, kendi tercihlerinin hesabını vermelidir.

Filistinli insanın siyasî özne olarak tanınması da bu hesabın parçasıdır. Onu yalnızca yaralı bedeniyle, yıkılmış eviyle veya yardım bekleyen görüntüsüyle temsil etmek eksik bir dayanışmadır. İnsanların kendi gelecekleri hakkında söz söyleme iradesi vardır. Acılarını görünür kılarken iradelerini görünmezleştiren yaklaşım, yardım edenin merkezde kaldığı bir hiyerarşi üretebilir. Dayanışma, başkasının yaşadığı felâket üzerinden kendi ahlâkî portresini çizmek için yapılmaz. Mağdurun adına konuşmanın kolaylığı, onu dinlemenin sorumluluğunu ortadan kaldırmaz.

Doğu Türkistan: Sessizliğin gerekçelerini sorgulamak

Doğu Türkistan olarak da anılan, Çin'in resmî adlandırmasıyla Sincan Uygur Özerk Bölgesi'ndeki ihlâller, aynı ölçünün farklı bir güç karşısında korunup korunmadığını sorgulamayı gerektirir. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği'nin 31 Ağustos 2022 tarihli değerlendirmesi, Uygurlar ve diğer ağırlıklı olarak Müslüman topluluklara yönelik ciddi insan hakları ihlâlleri saptadı. Keyfî ve ayrımcı alıkoymaların, diğer temel hak sınırlamalarıyla birlikte, insanlığa karşı suçlar dâhil uluslararası suçlar oluşturabileceğini belirtti. Bu ifade kesinleşmiş bir ceza mahkemesi hükmüyle karıştırılmamalıdır; ancak taşıdığı ciddiyet de diplomatik nezaket içinde eritilemez.

Bu dosyada sorulması gereken, Çin'le ilişki kurmanın başlı başına yanlış olup olmadığı değildir. Asıl soru, ekonomik ve stratejik ilişkilerin hangi ahlâkî sınırlarla yürütüldüğüdür. Bağımsız inceleme talepleri destekleniyor mu? Yakınlarından haber alamayanların başvuruları dinleniyor mu? İhlâllere ilişkin güvenilir bulgular, kaynağı ve içeriği değerlendirilerek mi ele alınıyor, yoksa siyasî ilişkileri zorlaştırdığı için baştan kuşkuyla mı karşılanıyor? Bu sorular belirli bir ülkeye duyulan düşmanlıktan doğmaz. Devletin büyüklüğü karşısında insanın küçültülmesine itirazdan doğar.

Filistin ile Doğu Türkistan'ın tarihleri, siyasî yapıları ve ihlâl biçimleri aynı değildir. Birini diğerinin kopyası gibi anlatmak gerçeği yoksullaştırır. Buna karşılık farklılıklar, ahlâkî ölçünün parçalanmasını gerektirmez. Keyfî alıkoymaya, sivillerin hedef alınmasına veya insanların kimlikleri nedeniyle baskı görmesine karşı tutum, failin dostluk derecesine göre değişemez. Her olay kendi delilleriyle incelenir; her insan aynı haysiyetin taşıyıcısı olarak kabul edilir. Tutarlılık, bütün olaylara aynı etiketi yapıştırmak değildir. İncelemenin dürüstlüğünü ve insanın değerini korumaktır.

Seçici vicdanın dinî gerekçeleri

Teolojik yozlaşma, bu seçiciliğe kutsal bir açıklama sağlamaya başladığında jeopolitik oportünizmle birleşir. "Maslahat" yalnızca yönetenlerin çıkarlarını anlatmak için kullanılırsa kimin iyiliğinin gözetildiği sorusu kaybolur. "Ümmetin menfaati" denildiğinde, somut insanların zararını hangi gerekçeyle taşıması gerektiği belirsizleşebilir. Kavramların kendisi sorumlu muhakemeye elverişli olabilir; sorun, onları sorgulanamaz sonuçlar üretmek için kullanmaktır. Bir kararın bedelini kimlerin ödediğini göstermeyen menfaat hesabı, ahlâkî bakımdan eksiktir.

Aynı tehlike, rakip güçlerin ikiyüzlülüğünü kendi suskunluğuna gerekçe yapan düşüncede de belirir. Bir devletin insan haklarını seçici biçimde savunması eleştirilmelidir. Fakat onun tutarsızlığı, işaret ettiği her ihlâli hayal ürünü yapmaz. Bir iddianın siyasî amaçlarla kullanılmasıyla doğru olup olmadığı ayrı meselelerdir.

Başkasının propagandasına alet olmama kaygısı, mağdurun tanıklığını peşinen reddetmeye dönüşürse bağımsız düşünce korunmuş olmaz. Yalnızca karşı cephedeki propagandaya bağımlı hâle gelir. İnsan, iki büyük gücün anlatılarından birini seçmeye mecbur değildir.

Diplomasinin ardından kalan insan

Sorumlu dış politika, ahlâkî iddia ile uygulanabilir araç arasındaki mesafeyi dürüstçe açıklamalıdır. Kamuoyu önünde sert konuşmak her zaman etkili olmayabilir; sessiz diplomasi bazen sonuç verebilir. Ancak sessizliğin kendisi başarı kanıtı değildir. Sonuçların, mümkün olduğu ölçüde, denetlenmesi gerekir. Serbest bırakılan insanlar, sağlanan erişim, önlenen zarar veya açılan başvuru yolları gibi somut gelişmeler üzerinden değerlendirme yapılmalıdır. Sürekli geleceğe ertelenen, hiçbir zaman sınanamayan bir etki iddiası, siyasî sorumluluğun yerini alamaz.

Toplantı bittiğinde dosyaların üzerindeki kahve lekeleri kalır. Ticaret rakamları güncellenir, yeni ziyaret tarihleri belirlenir. Yakınından haber bekleyen insan ise telefonunu yeniden kontrol eder. Onun bekleyişi, diplomatik takvimde küçük bir ayrıntı olabilir; kendi hayatında bütün günü kaplar. Kardeşlik sözü, bu bekleyişe karşı yükümlülük üstlendiği ölçüde ağırlık kazanır. Aksi hâlde sınır kapısından mallar, heyetler ve güzel cümleler geçer; insanın yardım talebi geride kalır.

Filozof Kirpi: "Mazlumun sesini failin gücüne göre kısan vicdan, adaleti değil ilişkilerini korur."

4. DÜNÜN ZALİMİ, BUGÜNÜN MÜTTEFİKİ: OPORTÜNİZMİN MEŞRULAŞTIRMA DİLİ

Bir televizyon ekranında eski bir konuşmanın görüntüsü belirir. Kürsüdeki siyasetçi, başka bir devletin yöneticisini ağır sözlerle suçlamaktadır. Görüntü değişir; aynı iki kişi bu kez el sıkışmaktadır. Aralarında bayraklar, önlerinde imzalanacak belgeler vardır. Böyle bir karşılaşma, tek başına ahlâkî çöküşün kanıtı sayılamaz. Düşmanlıkların sona ermesi, görüşmelerin başlaması, insanların daha az acı çekmesi için gerekli olabilir. Fakat ekranın altındaki yorum dikkat çekicidir: Dün suçlamaları tekrarlayan ses, bugün o suçlamaların neden geçersizleştiğini açıklamadan yeni yakınlığı yüceltmektedir. Değişen yalnızca politika değildir; geçmişin nasıl hatırlanacağı da yeniden düzenlenmektedir.

Siyasette fikir değiştirmek bazen sorumluluğun gereğidir. Yeni bilgiler ortaya çıkar, şartlar değişir, önceki kararların yanlış olduğu anlaşılır. Hiç değişmeyen bir dış politika, tutarlı olduğu kadar kör de olabilir. Asıl mesele, değişikliğin gerekçelerinin açıklanıp açıklanmadığıdır. Bir karar hangi hedefe ulaşmak için alınmıştır? Önceki suçlamalar hâlâ geçerli midir? Görüşme, mağdurların haklarını nasıl etkileyecektir? Bu sorular cevaplandırılmadan topluma yalnızca yeni tutumu alkışlama görevi veriliyorsa, muhakemenin yerini bağlılık testi alır. Yurttaştan anlaması değil, yön değiştiğinde aynı hızla dönmesi beklenir.

Görüşmek ile aklamak arasındaki mesafe

Diplomatik temas, karşıdaki aktörün ahlâkî bakımdan onaylanmasını gerektirmez. Çatışmayı durdurmak, esirlerin serbest bırakılmasını sağlamak veya insanî yardımın önünü açmak için ağır ihlâllerden sorumlu kişilerle görüşmek gerekebilir. Böyle bir görüşmenin değeri, fotoğrafın sıcaklığından çok sonuçlarında aranmalıdır. Fakat temas kurulabilmesi için geçmişteki zararların inkâr edilmesi isteniyorsa, uzlaşmanın bedeli mağdurlara yüklenmektedir. Masada bulunmayan insanlar adına unutma kararı alınır. Siyasî yetki, başkasının acısını bağışlama yetkisine dönüştürülür.

Burada iki ayrı zaman birbirine karışır. Diplomasi gelecekteki zararı azaltmaya çalışabilir; adalet ise geçmişteki sorumluluğun ortaya çıkarılmasını da gerektirir. Bunlar arasında gerilim bulunabilir, fakat biri diğerini otomatik olarak geçersiz kılmaz. Ateşkes sağlamak için görüşmek, öldürülen insanların hatırasını silmeyi

zorunlu kılmaz. Ticaret ilişkisi kurmak, hak ihlâllerini övgü cümlelerine çevirmeyi gerektirmez. Siyasetin güçlüğü bu gerilimi taşımaktır. Oportünizm ise gerilimi çözmek yerine, rahatsızlık veren tarafını kamuoyunun görüş alanından çıkarır.

"Devlet aklı"nın arkasında kim düşünüyor?

Bir yön değişikliğini savunmak için kullanılan ifadelerden biri "devlet aklı"dır. Bu ifade, uzun vadeli düşünmeyi, kurumsal hafızayı ve kişisel öfkelerin ötesine geçmeyi anlatabilir. Ancak gerekçenin yerine geçirildiğinde bir sis perdesi oluşturur. Hangi kurumların değerlendirme yaptığı, hangi seçeneklerin tartışıldığı, hangi risklerin gözetildiği bilinmeden yalnızca devlet aklına güvenilmesi istenir. Böylece somut insanların aldığı kararlar, sanki kimsenin sorgulayamayacağı üstün bir zihnin ürünüymüş gibi sunulur. Kararı verenler görünmezleşirken kararın otoritesi büyür.

Oysa devlet, yanılmaz bir bilinç değildir. Kurumların bilgisi eksik, öngörüleri yanlış, çıkar değerlendirmeleri dar olabilir. Kurumsal muhakemenin gücü, hatasızlığında değil; farklı görüşleri değerlendirebilmesinde ve hatalarını düzeltebilmesindedir. "Devlet aklı" ifadesi eleştiriyi durdurmak için kullanılıyorsa, korunduğu söylenen aklın çalışma şartları zayıflatılmış olur. Bir politikanın ayrıntılarının tamamı kamuya açıklanamayabilir. Fakat gizlilik ihtiyacı, denetimsizlik hakkı doğurmaz. Devletin bütün sırlarını bilmekle hiçbir gerekçe talep edememek arasında geniş bir demokratik alan vardır.

Beka söylemi ve sürekli ertelenen muhasebe

"Beka" da benzer biçimde dikkatle ele alınmalıdır. Toplumlar gerçek varoluşsal tehditlerle karşılaşabilir. Güvenliği korumak, insanların hayatını ve ortak kurumlarını savunmak siyasetin temel sorumluluklarındandır. Ancak her diplomatik tercih, ekonomik anlaşma veya iktidar ihtiyacı beka meselesi olarak anlatıldığında, kavram ayırt etme gücünü kaybeder. Yanlış bir kararı eleştirmek, toplumun varlığını tehlikeye atmakla eşitlenir. Böylece tartışma, seçeneklerin sonuçlarından uzaklaşır; eleştiren kişinin sadakatine kilitlenir.

Sürekli tehdit duygusu içinde tutulan toplum, hesap sormayı uygunsuz bir zamana bırakabilir. Önce kriz geçsin, önce düşman gerilesin, önce ekonomi düzelsin denir. Fakat o uygun zaman hiç gelmez. İktidarın bütün kararları olağanüstü şartların içine yerleştirildiğinde sıradan sorumluluk ölçüleri askıda kalır. Dinî dil bu atmosferde yönetime itaat etmeyi topluluğun varlığını korumakla özdeşleştirirse, siyasî muhasebe ahlâkî bir kusur gibi gösterilebilir. Kaygı içindeki insanın güven arayışı, onu gerekçe istemekten vazgeçiren bir bağlılığa dönüşür.

Maslahatın hesabını kim ödüyor?

"Maslahat" ve "zaruret" gibi kavramlar, zor şartlarda sorumlu karar vermeye yardımcı olabilir. Fakat bu kavramların anlamlı olabilmesi için karşılaştırılan zararların, beklenen yararların ve mümkün alternatiflerin ortaya konulması gerekir. Zaruret iddiası, başka yol bulunmadığını göstermeyi gerektirir. Bir tercihin yöneticiler açısından daha kolay veya kazançlı olması, onu zorunlu yapmaz. Benzer biçimde kamu yararı, belirli şirketlerin, siyasî çevrelerin veya nüfuz gruplarının kazancıyla kendiliğinden özdeş değildir. Toplam kazanç anlatısının içinde kimlerin kaybettiği ayrıca sorulmalıdır.

Teolojik yozlaşma, bu hesabı kapatıp kavramı son söz hâline getirdiğinde belirginleşir. Dinî otorite, kararın ayrıntılarını incelemeden ona hikmet atfedebilir. Sonuç başarılıysa yöneticinin basireti övülür; başarısızsa şartların zorluğu hatırlatılır. Böylece hiçbir gelişme savunulan tutumu sınayamaz. Yanlışlanamayan bir siyasî yorum, inancın korumasına alınır. Burada dinî kavramların ağırlığı, düşünceyi derinleştirmek yerine sorgulamayı durdurmak için kullanılmaktadır. Kimin ne kadar zarar gördüğü sorusu, yüksek ifadelerin altında duyulmaz hâle gelir.

Toplumdan geçmişini inkâr etmesinin istenmesi

Oportünizmin toplumsal maliyeti yalnızca yanlış kararlar değildir. İnsanların kendi hafızalarıyla ilişkisi de aşınır. Dün meydanda söylenen sloganı bugün hatırlatan kişi, huzursuzluk çıkarmakla suçlanabilir. Önceki tutumun hangi bilgiye dayandığı, neden değiştiği, kimlerin yanıldığı konuşulmaz. Geçmiş, gerekli olduğunda çağrılan; rahatsızlık verdiğinde susturulan bir malzemeye dönüşür. Böyle bir ortamda tutarlılık, aynı ilkeye bağlı kalmak anlamını yitirir. İktidar hangi konumdaysa orada bulunmak, sadakatin yeterli kanıtı sayılır.

Bu alışkanlık dinî ve entelektüel çevreleri de etkileyebilir. Önceden kesin hükümler veren kişiler, yeni dönemde aynı kesinlikle karşıt hükümler kurarlar. Yanıldıklarını kabul etmek yerine, eski sözlerinin aslında başka anlama geldiğini ileri sürerler. Okurdan ve dinleyiciden kendi hafızasına güvenmemesi beklenir. Oysa güveni onarabilecek cümle bazen son derece sadedir: Önceki değerlendirmem yanlıştı. Bu cümleyi söyleyemeyen otorite, kusursuz görünmek uğruna sözünün güvenilirliğini tüketir. İtibarını korumaya çalışırken kendisini ciddiye almanın şartlarını aşındırır.

Değişimin ahlâkî kaydı

Sorumlu bir siyasî dönüşüm, geçmişle ilişkisinin kaydını tutar. Nelerin değiştiğini, hangi iddiaların korunduğunu, hangi beklentilerin gerçekçi olmadığının anlaşıldığını açıklar. Verilen tavizlerin bedelini görünür kılar. Başarı ölçütlerini belirtir; sonuçlar beklendiği gibi olmadığında yeniden değerlendirmeye izin verir. Bu açıklık politikanın kusursuz olmasını sağlamaz. Ancak yurttaşı alkışlayan bir seyirci olmaktan çıkarıp muhakeme edebilen bir özne olarak tanır. Dinî otoritenin katkısı da siyasî dönüşüme kutsallık kazandırmak yerine, bu sorumluluğu hatırlatmak olabilir.

Bir mağdur ailesinin evinde televizyon açıktır. Ekranda tokalaşma görüntüleri tekrar tekrar gösterilir. Aile, çatışmanın sürmesini istemeyebilir; başka insanların aynı acıyı yaşamasını da istemez. Yine de duvardaki fotoğraf yerindedir. Yeni anlaşmanın hangi kapıları açacağını dinlerken, kendi sorusunun cevabını bekler: Yaşananların hesabı ne olacaktır? Diplomatik başarı anlatısı o odadan da geçmek zorundadır. Masadaki imza, duvardaki yüzü silmez.

Filozof Kirpi: "El sıkışmak savaşı bitirebilir; fakat hiçbir el sıkışma, mağdurun yerine unutma hakkı vermez."

5. VİCDANIN BAĞIMSIZLIĞI: ADALET MERKEZLİ BİR SİYASETİN İMKÂNI

Bir okulun kapısında çocuğunu bekleyen babanın dış politikadan beklentisi, diplomatik toplantılarda kurulan cümlelerden daha yalındır. Çocuğu güvenle büyüsün, öğrenebilsin, başkasının önünde ezilmesin; yarın bir haksızlığa uğradığında başvurabileceği bir yer bulabilsin. Başka bir ülkede, başka bir dilde aynı bekleyişi yaşayan anne de benzer şeyler ister. Siyasetin büyük kavramları bu ortak insanî zeminden uzaklaştığında, başarı anlatıları ile hayatın gerçek ihtiyaçları birbirinden kopar. Bir devletin nüfuzu artarken çocukların güvenliği azalabiliyorsa, kullanılan başarı ölçüsünde sorun vardır. Adalet merkezli siyaset, değerlendirmeye tam buradan başlar: Kararların insanların hayatında neye dönüştüğünden.

Bu yaklaşım, devletlerin çıkarlarından vazgeçmesini istemek değildir. Toplumların güvenliğini, geçimini ve geleceğini korumak meşru bir sorumluluktur. Ancak çıkarın kim tarafından tanımlandığı, hangi zaman aralığında hesaplandığı ve bedelinin kimlere yüklendiği tartışılmalıdır. Kısa vadede kazanç sağlayan bir ilişki, uzun vadede bağımlılık yaratabilir. Bir yönetimin hareket alanını genişleten tercih, yurttaşların güvenini aşındırabilir. "Ülkenin menfaati" denildiğinde bütün bu farklı sonuçlar tek bir söze sığdırılmış olur. Ahlâkî muhakeme, o sözün içini açmayı gerektirir.

Vicdanın kendi tarafına dönebilmesi

Vicdanın bağımsızlığı, insanın hiçbir topluluğa ait olmaması demek değildir. İnancımız, dilimiz, tarihimiz ve yakınlarımız hayatımıza anlam verir. Sorun, aidiyetin doğruyu değerlendirme yeteneğini bütünüyle yönetmesidir. Kendi çevremizin işlediği haksızlığı gördüğümüzde, onu açıklamak için gösterdiğimiz gayreti mağdurun durumunu anlamak için de gösterebiliyor muyuz? Rakibimizin hatasında aradığımız sorumluluğu, dostumuzun hatasında da arıyor muyuz? Bağımsızlığın ilk sınavı uzaklarda değil, bize güven ve itibar sağlayan ilişkilerin içinde başlar.

Bu sınav kolay değildir. Kendi tarafını eleştiren kişi yalnızlaşabilir, nankörlükle suçlanabilir, yıllarca emek verdiği çevrede yabancılaşabilir. Dolayısıyla ahlâkî cesareti yalnızca kişisel karakter meselesi olarak görmek eksiktir. İnsanların itiraz ettiklerinde geçimlerini, güvenliklerini ve bütün ilişkilerini kaybetmedikleri ortamlar kurulmalıdır. Eleştirinin bedelini sürekli birkaç kişinin omuzlarına yükleyen toplum, o kişileri övmekle sorumluluğunu yerine getirmiş olmaz. Cesaretin mümkün olduğu kadar az kahramanlık gerektirdiği kurumlara ihtiyaç vardır.

Dinî düşüncenin bağımsızlığı

Dinî hayat açısından bu kurumların ilk şartı, yorumun insanî niteliğinin kabul edilmesidir. Bir yorumun köklü olması onu eleştiriden muaf kılmaz; yeni olması da kendiliğinden üstünlük sağlamaz. Görüşler dayanakları, tutarlılıkları ve insan hayatındaki sonuçları üzerinden tartışılabilmelidir. İtiraz edenin niyetini mahkûm etmek yerine sorusunu cevaplandırmak gerekir. Bir öğrencinin tereddüdü, hocanın otoritesine saldırı sayılmadığında öğrenme başlar. İnanç hakkında düşünmek, hazır hükümleri tekrarlamanın ötesine geçer.

Bağımsızlık maddî düzenlemeleri de gerektirir. Dinî kurumların gelir kaynakları, yönetim ilişkileri ve harcamaları denetlenebilir olmalıdır. Destek veren kişinin hangi kararlar üzerinde etkili olduğu bilinmelidir. Kamu kaynağı kullanan bir yapı, hesap vermeyi kendisine duyulması gereken saygının ihlâli olarak göremez. Bağışın iyi niyetle yapılması, kullanımının sorgulanmasını gereksiz kılmaz. Güven, belgesizliğin içinde korunmaz. Açıklık, dürüst insanı da korur; söylentinin ve keyfî suçlamanın alanını daraltır.

Bunun yanında ahlâkî sorumluluğu yalnızca dinî görevlilere bırakamayız. İşverenin ücret ödeme biçimi, yöneticinin atama kararı, gazetecinin haber seçimi, yurttaşın haksızlık karşısındaki tavrı aynı hayatın parçalarıdır. Dinî sözün yozlaşmasını eleştirirken kendi küçük ayrıcalıklarımızı koruyorsak eleştirimiz eksik kalır. Yakınımız işe alınsın diye başkasının hakkını görmezden gelmekle büyük ölçekteki kayırmacılık arasında ölçek farkı vardır; ahlâkî akrabalık da vardır. Kurumları değiştirmek, bu gündelik ilişkileri sorgulamayı dışlamaz.

Dış politikada açıklanabilir tercihler

Dış politikada adalet, her durumda aynı aracı kullanmak anlamına gelmez. Diplomatik baskı, müzakere, ekonomik tedbir, insanî yardım veya uluslararası girişim farklı koşullarda farklı sonuçlar doğurabilir. Önemli olan, araç seçiminin gerekçelendirilebilmesi ve hedefle ilişkisinin incelenebilmesidir. Bir yaptırımın sivilleri daha ağır yoksulluğa sürüklemesi ihtimali hesaba katılmalıdır. Bir görüşmenin ihlâlleri azaltacağı iddiası da sonuçları üzerinden sınanmalıdır. İyi niyet, kötü tasarlanmış bir politikanın zararını ortadan kaldırmaz.

Burada kamuoyunun sorabileceği somut sorular vardır. Karar hangi zararı önlemeyi amaçlıyor? Başka seçenekler değerlendirildi mi? Bedel kimlere yüklenecek? Başarı nasıl anlaşılacak? Politika ne zaman yeniden gözden geçirilecek? Her diplomatik ayrıntının açıklanması mümkün olmayabilir; fakat bu durum yetkili denetim mekanizmalarının işlemesini engellememelidir. Gizlilik, kararın niteliğine bağlı sınırlı bir ihtiyaç olarak kalmalıdır. Yöneticilerin rahatlığı için genişleyen kalıcı bir koruma alanına dönüştüğünde hatalar birikir, sorumluluk dağılır.

Adalet merkezli yaklaşım, karşı taraftaki halkı yönetiminin uzantısı saymamayı da gerektirir. Bir devletin uygulamalarını eleştirmek, o ülkenin bütün insanlarını suçlamak için gerekçe olamaz. Dinî veya millî kimlikler üzerinden toplu suçluluk üretildiğinde, savunulduğu söylenen insan haysiyeti ihlâl edilir. Aynı şekilde mağduriyet yaşamış olmak da hiçbir aktöre başkalarının sivillerini hedef alma ayrıcalığı kazandırmaz. Acının tanınması ile acı adına yapılan her eylemin onaylanması birbirinden ayrılmalıdır. Ahlâkî ölçü, öfkenin en anlaşılır olduğu yerde de korunmalıdır.

Çocuğun hayatından bakmak

Çocukların durumu, bu ölçünün somut sınamalarından biridir. Bir kararın ardından çocuklar okula gidebiliyor mu? Aileleriyle yaşayabiliyor, temiz suya ulaşabiliyor, korkmadan uyuyabiliyor mu? Bu sorular siyasî analizi duygusallaştırmak için sorulmaz. Güvenlik, ekonomi ve kamu yönetimi kararlarının gerçek sonuçlarını görünür kılar. Çocuğun hayatı, yetişkinlerin büyük hedefleri uğruna ertelenebilecek bir hazırlık dönemi değildir. Kaybedilen eğitim, güven ve bakım imkânları daha sonra yapılan başarı konuşmalarıyla geri getirilemez.

Çocuğu ahlâkî ölçü almak, onu yardım kampanyalarının dokunaklı görüntüsüne indirgememeyi de gerektirir. Fotoğrafının ne kadar etkili olduğu değil, hakkının nasıl korunduğu önemlidir. Ona ilişkin kararlar alınırken yaşına uygun biçimde görüşünün duyulması, mahremiyetinin gözetilmesi ve güvenliğinin kalıcı düzenlemelerle sağlanması gerekir. Bir kurum kendi itibarını korumak için çocuğun şikâyetini bastırıyorsa, o kurumun yüksek idealleri savunma değeri taşımaz. İdealin ciddiyeti, en güçsüz kişinin başvurusu karşısında anlaşılır.

Onarımın zahmetli işleri

Ahlâkî aşınmayı durdurmak için yalnızca geleceğe dair güzel ilkeler ilan etmek yetmez. Önceki zararların tanınması, yanlış bilgilerin düzeltilmesi, sorumluların belirlenmesi ve mümkün olan telâfinin yapılması gerekir. Özür, sonuçları olmayan bir törene dönüşmemelidir. Aynı hatanın tekrarlanmasını önleyecek değişikliklerle desteklenmelidir. Bir kurumun güvenilirliği, hiç yanlış yapmadığını iddia etmesinden çok, yanlış ortaya çıktığında nasıl davrandığında görünür. Kayıtları açabilmek, mağduru dinlemek ve gerektiğinde yetkiden vazgeçmek, soyut tevazu konuşmalarından daha ağır işlerdir.

Bu süreçte dilin de sadeleşmesi gerekir. Yapılamayanı yapılmış gibi göstermemek, bilinmeyeni kesinlikle anlatmamak, çıkarı kutsal zorunluluk diye sunmamak… Siyasetin ve dinî hayatın her sorununu çözecek tek bir cümle yoktur. Fakat insanları yanıltmayı azaltan, itirazı mümkün kılan, zarar görenin başvurusunu ciddiye alan alışkanlıklar vardır. Güven bu küçük fakat süreklilik isteyen davranışlarla birikir. Bir dosyanın kaybolmaması, bir şikâyetin cevapsız bırakılmaması, bir güçlüye de aynı sorunun sorulmasıyla.

Okulun kapısı açılır. Çocuklar bahçeye çıkar; biri düşürdüğü defteri almak için geri döner, diğeri babasını kalabalığın içinde arar. Onların akşamı, yetişkinlerin verdiği kararların içinde yaşanacaktır. Masadaki imza, kürsüdeki söz, bütçedeki tercih o akşama kadar uzanır. Bir çocuğun eve güvenle dönmesi, yarın da aynı kapıdan içeri girebilmesi için yapılan işlerin çoğu alkış almaz. Kapıyı onaran, tehdidi bildiren, şikâyeti izleyen, eksikliği gideren insanların adı haberlerde geçmeyebilir. Yine de kapı onların emeğiyle açık kalır.

Filozof Kirpi: "Vicdan, kendi tarafının mağdur ettiği insanın yanında durabildiğinde bağımsızlaşır."